

Een dilemma en een uitweg

Over de maakbare samenleving en de instrumentalisering van kunst en cultuur gaat het vanavond. Ik keek wel even op van deze termen, ik had ze lang niet gehoord – behalve in historische studies. Maakbaarheid associeer ik met de PvdA in de jaren '60 en '70; we hebben er de Bijlmer aan te danken en de verwoesting van ons onderwijs. Ga je nog verder terug, dan is maakbaarheid het sleutelwoord van alle totalitaire bewegingen van de 20^e eeuw. Het klasseloze arbeidersparadijs en de raszuivere volksgemeenschap zouden allebei tot stand komen dankzij een drastische vorm van *social engineering*, om met Karl Popper te spreken. Ook de instrumentalisering van kunst en cultuur heeft daar haar plaats. Denk maar aan al die heroïsche soldaten, kranige arbeiders en vrolijke boerenmeisjes die op talloze schilderijen de oogst binnenhalen van het socialisme, al dan niet nationaal. Een geïnstrumentaliseerde kunst en cultuur - binnen het totalitarisme is het een ander woord voor propaganda.

Zoiets heeft de organisatoren van deze avond vast niet voor ogen gestaan. We leven nu ook niet in een totalitaire maatschappij. Maar de PvdA zit wel in de regering. Toch lijkt de maakbare samenleving zich tegenwoordig meer bij het CDA en de Christenunie thuis te voelen. Misschien nog niet het woord, maar al wel de praktijk. Erg verwonderlijk is dat niet, want wat stelt de politiek voor als er aan de samenleving niets te sleutelen zou zijn? Zelfs de liberalen, zeker de neoconservatieve, hebben het ideaal van de 'nachtwakerstaat' losgelaten.

Verwonderlijker is het gemak waarmee de burger zich door de staat láát 'maken'. Het meest frappant vind ik de vrijwel algemene acceptatie van de anti-rookwetgeving van dit kabinet. Maakbaarheid streeft tegenwoordig niet meer, zoals bij de totalitaire bewegingen, naar het paradijs op aarde, maar naar een ander, even onweerstaanbaar en even illusoir ideaal: de eindeloze gezondheid. De staat heeft er een nieuwe machtsbron mee aangeboord. En als we de gezondheid niet tot de mens beperken, maar uitbreiden tot de hele natuur, dan hoort ook het milieu erbij. Groen of gezond – een beter alibi om politieke bemoeizucht te legitimeren is er niet.

De maakbare samenleving bestaat dus weer, we leven erin. Nu de instrumentalisering van kunst en cultuur – wat zouden we ons daarbij kunnen voorstellen? Het meest pakkende beeld verschaft de werkelijkheid zelf: de desolate aanblik van al die rokende paria's, zelfs bij nacht en ontij, op het trottoir. Kan de kunst daar iets aan toevoegen? Een schilderij misschien van Ab Klink, waarop hij als een tweede Herakles niet de Hydra maar twintig sigaretten een kopje kleiner maakt? Of een video van Heleen van Royens gelukkige huisvrouw die haar stekker in het stopcontact steekt, waarna het behang plotseling groen kleurt? Je moet er niet aan denken, tenzij als voorbeelden van postmoderne ironie - maar hoe postmodern zijn we nog, als we ons door de staat zo gewillig laten vormen en kneden?

Sommige van de kwesties waarover vanavond gedebatteerd gaat worden, hebben speciaal betrekking op Amsterdam. Vergelijken we de maakbaarheid van de

landelijke politiek met die van de hoofdstedelijke, dan beginnen zich de contouren van een dilemma af te tekenen. Het maakbaarheididealisme van het Amsterdamse gemeentebestuur wordt allerm minst beloond met successen. Men wil wel, maar het lukt niet. De weerstand van de burgers weten burgemeester en wethouders nog wel te omzeilen, maar op bijna alle publieke werken die de gemeente aanpakt, van de verbouwing van twee grote musea tot de aanleg van de Noord-Zuidlijn, rusten de inhalige handen van het noodlot. Zouden kunst en cultuur, hoe ook geïnstrumentaliseerd, hier iets zinnigs vermogen? De vraag stellen is haar beantwoorden.

Ziedaar het dilemma: aan de ene kant een succesvolle staat, die met zijn macht de kunst maatschappelijke invloed en betekenis kan verschaffen; aan de andere kant een falend gemeentebestuur, dat niets voor elkaar krijgt en dus ook de kunst weinig te bieden heeft. Beide alternatieven ogen even onaantrekkelijk. In het ene geval levert de kunst haar autonomie in om te veranderen in propaganda voor het goede doel; in het andere geval stort zij zich in een bodemloze put van incompetentie en echee.

Dilemma's hebben, door de keuze tussen slechts *twee* mogelijkheden te suggereren, altijd iets bedrieglijks. Dat is ook hier het geval. Het dilemma dat ik zojuist heb geschetst is mij ingefluisterd door de woorden maakbaarheid en instrumentalisering. Het is de vraag of ze wel zo goed bij de kunst passen. Ze passen misschien bij een zeer romantische opvatting van kunst, waarin de kunst zelf als bron van heil en maakbaarheididealisme wordt opgevat. Bij vrijwel alle avant-gardebewegingen van de 20^e eeuw vinden we dit geloof in de kunst als instrument van een door haarzelf geïnspireerde omwenteling, met als doel: een nieuwe wereld en een nieuwe mens. In de praktijk hebben de avant-gardebewegingen alleen voor omwentelingen gezorgd *binnen* het autonome domein van de kunst.

Kunst maakt aanspraak op autonomie. Wat houdt dat in? Historisch bezien is die autonomie, voor het eerst geformuleerd in de 18^e eeuw, de onmisbare voorwaarde geweest voor het engagement van zowel Romantiek als avant-garde. In haar meer extreme gedaante als *l'art pour l'art* kun je de esthetische autonomie ook beschouwen als een blijk van teleurstelling over het mislukken van het romantische en avant-gardistische engagement.

Tegenwoordig is de autonomie van de kunst vogelvrij, zij moet zich zien te handhaven tussen subsidie en commercie. Misschien is zij ook een illusie, net als die goede doelen van de maakbaarheid. Maar is dat een reden om haar vrijwillig overboord te gooien? Want dat gebeurt als maakbaarheid en instrumentalisering weer voorop worden gesteld.

Kunst is per definitie een sociaal fenomeen, het heeft geen zin om dat te ontkennen: kunstwerken die niemand onder ogen komen hadden net zo goed niet kunnen bestaan. Op allerlei manieren behoort de kunst tot de samenleving waarin zij ontstaat. Hetzelfde geldt voor haar autonomie, die gedurende de afgelopen twee eeuwen niet alleen door de kunstenaars is opgeëist, maar ook door het publiek is geschonken. Dat de kunst iets aparts is, eigen regels kent en zelfs bepaalde

privileges bezit, wordt door bijna iedereen vanzelfsprekend gevonden. Het is wat kunst onderscheidt van niet-kunst. De kunst zou dus wel gek zijn om dat los te laten, ook al kan - vanwege haar fundamenteel sociale aard - van een absolute autonomie geen sprake zijn.

Hier ligt de uitweg uit het dilemma. Dankzij haar autonomie kan de kunst afstand bewaren tot de maakbaarheidverlangens van de staat en tot alles wat haar wil instrumentaliseren. Dat is goed, want kunst zou zichzelf niet als instrument moeten aanbieden, niet aan een succesvolle en ook niet aan een falende overheid. Zij moet haar eigen gang gaan, in een onvermijdelijke betrokkenheid bij de wereld om haar heen. Pas achteraf zal blijken wat haar rol en functie is geweest. Ik wil het ook nog wel iets nadrukkelijker zeggen: deze onafhankelijkheid is waarschijnlijk het beste wat de kunst te bieden heeft in een massademocratie als de onze, van nature geneigd tot conformisme en hysterie. Onafhankelijkheid als praktisch voorbeeld, als hart onder de riem, desnoods als ideaal.

Beschermd wordt de onafhankelijkheid van de kunst door haar autonomie. Een *mythe*, zou ik zeggen, een nuttige fictie, wat niet hetzelfde hoeft te zijn als een illusie. Kunstenaars doen er verstandig aan deze mythe te koesteren. Als dat laatste maar afdoende gebeurt, is het niet nodig om er ook nog in te geloven.

(gesproken column UvA, december 2008)